

Gilles Deleuze, »Bartleby ali formula«

Opazili so že, da oblika *I prefer not to* ni niti trditev niti zanikanje. Bartleby „ne odklanja, pa tudi ne sprejme; stopi korak naprej in se pri tem potegne nazaj, nekoliko se izpostavi v rahlem umiku govora“.¹ Advokatu bi odleglo, če Bartleby ne bi hotel, toda Bartleby ne odkloni, samo odbije tisto neljubo (ponovno prebiranje, nakupe ...). Prav tako Bartleby ne sprejema, ne navede ničesar, kar bi raje delal kot prepisoval, temveč postavi samo nemožnost prepisovanja. Skratka, formula, ki zaporedoma odklanja vsako drugo dejanje, je že pogoltnila prepisovanje, ki ji ga sploh ni več treba odklanjati. Formula je uničujoča zato, ker enako neusmiljeno izloči tako tisto, kar bi mu bilo ljubše, kot tudi sleherno neljubo. Uniči izraz, na katerega se nanaša in ki ga odklanja, pa tudi drugi izraz, za katerega se je zdelo, da ga ohranja, a ki v resnici postane nemogoč. Pravzaprav ju naredi nerazločljiva: izdolbe področje nerazločljivosti, nedoločnosti, ki neprestano raste med neljubimi dejavnostmi in med najljubšo dejavnostjo. Vsaka posebnost, vsaka referenca odpade. Formula izniči „prepisovanje“, edino referenco, glede na katero bi nekaj lahko bilo ali ne bilo ljubše. *Raje ne bi nič kot nekaj*: to ni volja po nič, ampak rast nič volje. Bartleby si je pridobil pravico do preživetja, to se pravi do tega, da nepremično in pokonci stoji pred slepo steno. Čista potrpežljiva pasivnost, kot bi rekel Blanchot. Biti kot bit in nič več. Silijo ga, naj reče da ali ne. Toda če bi rekel ne (primerjanju, nakupovanju ...), če bi rekel da (prepisovanju), bi bil hitro premagan, imeli bi ga za odvečnega, ne bi preživel. Preživi lahko le, če se vrti v suspenzu, ki vse drži na distanci. Njegov način preživetja je, da bi raje, da *ne* primerja, s tem pa tudi to, da *nič* raje ne prepisuje. Eno je moral odkloniti, da bi drugo napravil nemogoče. Formula je dvočasna in neprestano obnavlja samo sebe tako, da gre ponovno skozi enaka stanja. Zato ima advokat vsakič vrtoglav občutek, da se vse znova začne iz nič.

***

Advokat sam razvije teorijo razlogov, zaradi katerih Bartlebyjeva formula uničuje govornico. Vsaka govornica, nam predlaga, ima reference oziroma predpostavke (*assumptions*). Ne gre ravno za to, kar govornica označuje, ampak za tisto, kar ji omogoča označevanje. Ena beseda vedno

predpostavlja druge besede, ki jo lahko nadomestijo, jo dopolnijo ali pa z njo tvorijo alternative: pod tem pogojem se govornica razporedi tako, da označuje stvari, stanja stvari in dejanja, izhajajoč iz množice objektivnih, eksplicitnih konvencij. Mogoče pa so še druge, implicitne in subjektivne konvencije, neka druga vrsta referenc ali predpostavk? Ko govorim, ne označujem samo stvari in dejanj, ampak že delam dejanja, ki zagotavljajo odnos s sogovornikom glede položaja vsakega od naju: poveljujem, sprašujem, obljubljam, prosim, izražam „govorna dejanja“ (*speech-act*). Govorna dejanja so avto-referenčna (ukažem s tem, ko rečem „ukazujem vam ...“), medtem ko se konstativni stavki nanašajo na druge stvari in na druge besede. Bartleby spodnaša natanko ta dvojni sistem referenc.

Formula *I PREFER NOT TO* izključuje vsako alternativo in pogoltno tisto, kar naj bi ohranjala, kot tudi oddalji vse drugo; implicira, da Bartleby neha prepisovati, to se pravi ponavljati besede; tako izdolbe področje nedoločnosti, zaradi katere se besede ne razlikujejo več, v govornici ustvari praznino.

Vzame pa tudi moč govornim dejanjem, s katerimi gospodar lahko poveljuje, dobrohoten prijatelj postavlja vprašanja, mož besede obljublja. Če bi Bartleby odklonil, bi ga še lahko spoznali kot upornika ali puntarja in bi imel kot tak neko družbeno vlogo. Toda formula deaktivira vsako govorno dejanje, istočasno pa iz Bartlebyja naredi izobčenca, ki mu ni mogoče več prisoditi nobenega družbenega položaja. Tega se advokat z grozo zave: vsa njegova upanja, da bi Bartlebyja spravil k pameti, se porušijo zato, ker temeljijo na *logiki predpostavk*, po kateri gospodar „pričakuje“, da se ga uboga, dobrohoten prijatelj, da se ga posluša. Bartleby pa si je izmislil novo logiko, *logiko preference*, ki je dovolj, da minira predpostavke govornice. Kot je opozoril Mathieu Lindon, formula „razveže“ besede in stvari, besede in dejanja, pa tudi dejanja in besede: govornico odreže od sleherne reference – v skladu z Bartlebyjevim absolutnim poslanstvom, *biti človek brez referenc*, tak, ki se pojavi in izgine, brez reference do samega sebe ali do druge stvari.² Zato formula kljub temu, da je videti pravilna, deluje kot resnična neslovničnost.

(*Problemi* št. 7-8/2004, Str. 58-9, 61-3)

1 Philippe Jaworski, *Melville, le désert et l'empire*, Presses de l'École normale, str. 19.

2 Mathieu Lindon, „Bartleby“, *Delta* 6, maj 1978, str. 22. [Gre za posebno, Bartlebyju posvečeno številko francoske revije *Delta*, ki jo izdaja Univerza Paula Valérija v Montpellierju.]

Giorgio Agamben, »Bartleby ali o kontingenci«

V to filozofsko konstelacijo spada Bartleby, pisar. Kot pisar, ki je prenehal s pisanjem, je skrajna podoba ničā, iz katerega izhaja vsako stvarstvo, in hkrati najbolj neizprosna afirmacija tega ničā kot čiste, absolutne zmožnosti. Pisar je postal pisalna tablica, zdaj ni več nič drugega kot svoj lastni beli list. Zato ne preseneča, da tako vztrajno biva v breznu možnosti in vsaj navidez nima niti najmanjšega namena, da bi ga zapustil. Naša etična tradicija je večkrat skušala zaobiti vprašanje zmožnosti tako, da ga je reducirala na vprašanje volje ali nujnosti: prevladujoča tema ni to, kar *zmoreš*, temveč to, kar *hočeš* ali *moraš*. Pravniki ne odneha s tem, da nenehno Bartlebyja opominja na to. Ko na njegovo zahtevo, da gre na pošto (»Stopite no do pošte, boste?«) Bartleby odvrne z običajnim *raje bi, da ne*, ga pravnik hitro prevede kot »Mar *nočete?*« (*You will not?*); a Bartleby poudari s svojim »mirnim in trdnim« glasom: *raje bi, da ne*. (*Prefer not* je edina variacija običajne formule *I would prefer not to*, ki se pojavi trikrat. Če se Bartleby odreče pogojniku, je to zato, ker se hoče znebiti vsake sledi glagola hoteti, četudi v modalni uporabi.) In ko skuša pravnik pošteno, na svoj način razumeti pisarja, nam čtivo, ki se mu posveča, ne pušča nobenega dvoma o kategorijah, ki jih skuša uporabiti: *Edwards o Volji* in *Priestley o Nujnosti*. A zmožnost ni volja in nezmožnost ni nujnost: navkljub »zdravilnemu občutku«, ki ga vzbudijo ta branja, njihove kategorije nimajo vpliva na Bartlebyja. Verjeti, da ima volja oblast nad zmožnostjo, da je prehod k dejanju rezultat odločitve, ki konča dvoumnost zmožnosti (ki je vedno zmožnost narediti ali ne narediti) – natanko to je večna iluzija morale.

Srednjeveški teologi so razlikovali v Bogu med *potentia absoluta*, po kateri lahko naredi karkoli (po nekaterih tudi zlo, to, da svet ni nikoli obstajal, ali vrniti deklici izgubljeno deviškost), in *potentia ordinata*, po kateri lahko naredi samo to, kar je v skladu z njegovo voljo. Volja je princip, ki omogoča vzpostavitev reda v nediferenciranem kaosu zmožnosti. Če je tako sicer res, da bi Bog lahko lagal, krivo prisegal, se utelesil v ženski ali živali in ne v Sinu, pa kljub temu on tega ni hotel niti ni mogel hoteti, zmožnost brez volje pa je povsem nedejanska, nikoli ne more preiti k dejanskosti.

Bartleby postavi pod vprašaj natanko to superiornost volje nad zmožnostjo. Če Bog (vsaj *de potentia ordinata*) zmore resnično samo to, kar

hoče, Bartleby zmore samo brez volje, zmore samo *de potentia absoluta*. A njegova zmožnost zato ni neučinkovita, ne ostane neudejanjena zaradi manka volje: nasprotno, z vseh strani presega voljo (tako svojo kot voljo drugih). Če obrnemo dovtip Karla Valentina (»To sem hotel hoteti, a nisem bil zmožen, da bi to hotel«), bi lahko o njem rekli, da mu je uspelo, da zmore (in ne zmore), ne da bi to hotel. Od tod ireduktibilnost njegovega »raje bi, da ne«. Ne gre za to, da on ne bi *hotel* prepisovati ali da bi *hotel* ne zapustiti pisarno – on samo *raje* tega ne bi naredil. Formula, ki jo tako vztrajno ponavlja, izniči vsako možnost vzpostavitve odnosa med moči in hoteti, med *potentia absoluta* in *potentia ordinata*. Je formula zmožnosti.

***

Take vrste eksperiment Melville zaupa Bartlebyju. Če lahko zastavek znanstvenega eksperimenta opredelimo z vprašanjem: »Pod kakšnimi pogoji se bo nekaj lahko uresničilo [*verificarsi*] ali ne uresničilo, se izkazalo za resnično ali napačno?«, je naš zastavek bolj odgovor na vprašanje »pod kakšnimi pogoji se bo nekaj lahko uresničilo *in* (torej: hkrati) ne uresničilo, bilo resnično nič več kot neresnično?« Samo znotraj izkustva, ki je na tak način prerezalo vse odnose z resnico, z obstojem ali neobstojem stvari, pridobi Bartlebyjev »raje bi, da ne« ves svoj smisel (ali nesmisel, če hočemo). Formula nezadržno priključuje v spomin stavek, s katerim je Wittgenstein v predavanju o etiki izrazil svojo etično izkušnjo *par excellence*: »Čudim se nad nebom, kakršnokoli je«, torej »gotov sem, da se mi ne bo zgodilo nič hudega, pa naj se pripeti karkoli«. Izkustvu tautologije, torej propozicije, ki je neprepustna za pogoje resničnosti, ker je vedno resnična (»nebo je modro ali ni modro«), ustreza pri Bartlebyju izkušnja *zmožnosti* nečesa, da je resnično ali neresnično. Razlog za to, da nihče niti ne sanja o tem, da bi preizkusil resničnost pisarjeve formule, je v tem, da eksperiment brez resnice ne zadeva biti nečesa v dejanskosti ali nedejanskosti, temveč izključno bit v zmožnosti. In zmožnost, ker lahko je ali ni, se po definiciji izmika pogojem resnice in predvsem delovanju »najmočnejšega vseh načel«, načela protislovja.

Bit, ki lahko je in hkrati ni, se v prvi filozofiji imenuje kontingentna. Eksperiment, v katerega se poda Bartleby, je eksperiment *de contingentia absoluta*.

(Str. 99–100, 108)